

بررسی نقش عوامل مؤثر در گرایش به مصرف مواد مخدر جدید

فریبا درتاج*

تاریخ دریافت: ۸۹/۴/۱۳

تاریخ پذیرش: ۸۹/۷/۱۷

چکیده

هدف این پژوهش بررسی عوامل مؤثر در روی آوری معتادان به طرف مواد مخدر جدید می باشد. بدین منظور، نمونه‌ای ۱۰۰ نفری از معتادان که به مراکز ترک اعتیاد در سطح شهر کرمان مراجعه می‌کردند، به صورت تصادفی انتخاب و با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته که بیشتر شامل اطلاعات دموگرافیک و تاریخچه مصرف مواد مخدر سنتی و صنعتی است، مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج نشان داد که گرایش به مصرف مواد مخدر صنعتی و جدید با متغیرهایی همچون سن شروع مصرف، نوع ماده مصرفی سنتی اولیه و علت اولیه مصرف مواد مخدر ارتباط نزدیکی دارد. به گونه‌ای که سنین شروع مصرف اولیه پایین‌تر، مصرف مواد سنتی محرک‌تر و دلایل تفریحی، کنجکامی و سرگرمی برای شروع مصرف پیش‌بینی‌کننده‌های خوبی برای مصرف مواد مخدر جدید و صنعتی هستند.

واژه‌های کلیدی: اعتیاد، سن شروع مصرف، علل شروع مصرف، مواد مخدر صنعتی

مقدمه

به موازات پیشرفت و رشد شگفت‌انگیز جوامع در عصر مدرنیته، در عرصه‌های مختلف علمی، فناوری، ارتباطات و... بشریت با شوک‌های جدید و چالش‌های تازه‌ای مواجه شده است که از نشانه‌های بارز آن تشدید استرس، اضطراب، فشارهای عصبی و فردگرایی است که از تغییرات شتابان مدرنیته است. در همین راستا، هم‌زمان با عرصه ناپایداری‌ها، تجدد و تازگی‌ها و تنوع و کثرت شاهد بروز و شیوع حدود ۲۰۰۰ گونه از انواع مواد صنعتی و شیمیایی از جنس محرک‌ها و توهم‌زاها در سطح کشورهای مختلف هستیم؛ به طوری که دست کم چند میلیون نفر از افراد جامعه جهانی متأسفانه گرفتار سوء مصرف مواد آفتامین‌ها، مت‌آفتامین و اکستاسی شده‌اند.

روند رو به رشد و تغییر الگوی مصرف از مواد طبیعی (افیونی) به مواد صنعتی و شیمیایی در کشورها به ویژه کشورهای آسیای شرقی، زنگ خطر تهاجم فرهنگی و اجتماعی را به صورت الگوی جدید - متناسب با عصر مدرنیته - به صدا در آورده است. ضمن آنکه نباید از یاد برد، کشور - عزیزمان - جمهوری اسلامی ایران به واسطه قرار گرفتن در دوران گذار و نیز برخورداری از جمعیت جوان می‌تواند از حیث تغییر الگوی مصرف و گرایش به مواد صنعتی و شیمیایی از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردار باشد.

بیان مسئله

همان گونه که گفته شد متغیرهای زیادی شناسایی شده‌اند که می‌توانند در روی‌آوری افراد به مواد مخدر صنعتی تأثیرگذار باشند. در این میان، در نظر گرفتن متغیرها و عوامل فردی نیز از اهمیت خاصی برخوردار هستند. در پژوهش حاضر، به بررسی رابطه متغیرهایی همچون سن شروع، نوع ماده مخدر مصرفی اولیه (سستی)، علل شروع مصرف آنها و گرایش به مصرف مواد مخدر صنعتی جدید پرداخته شده است.

دلایل شیوع مصرف مواد مخدر جدید

■ سرمایه‌گذاری اندک، سهولت ساخت و تولید با ترکیبات غیرمتعارف و درجه خلوص متفاوت، فرآورده‌های تقلبی و دست‌ساز به علت فقدان مارک تجاری و ترکیب شیمیایی مشخص، هزینه پایین، در دسترس بودن مواد اولیه شیمیایی، تجهیزات محدود مورد نیاز، دستیابی آسان به فناوری‌های نوین، حجم بالای تولید مواد روان‌گردان و سخت بودن شناسایی لابراتورها، سبب شده است تا تجارت این مواد به حرفه‌ای پرسود تبدیل شود. به طوری که شاهد تولید سالانه، حدود ۵۲۰ تن از انواع مواد روان‌گردان (شامل سالیانه ۴۱۰ تن آمفتامین و متامفتامین و ۱۱۰ تن تولید اکستازی معادل ۱/۳ میلیارد قرص) هستیم. حجم مبادلات جهانی آمفتامین، متامفتامین و اکستازی سالانه حدود ۶۵ میلیارد دلار تخمین زده شده که سود بالا، عاملی برای ایجاد بازار و فعالیت سازمان‌های جنایی در قاچاق و تولید مواد صنعتی و شیمیایی شده است.

■ عدم آگاهی افراد جوامع به ویژه جوانان و نوجوانان از میزان آسیب‌های ناشی از مصرف، وابستگی و اعتیادآور بودن مواد صنعتی، سبب توسعه این گونه مواد در جهان شده است. به عبارتی، سکوت رسانه‌ها در عصر ارتباطات و عدم حساس کردن جوامع نسبت به تهدیدها و عوارض ناشی از مصرف و در نتیجه انتقال اطلاعات غلط و تبلیغات نامناسب، از سوی صدها سایت - در جهان - مبنی بر نشاط‌آور بودن این گونه مواد، سبب گسترش مصرف شده است.

■ افزایش تقاضای قابل توجه گروه‌های سنی جوانان و نوجوانان با انگیزه مثبت، یعنی مصرف مواد صنعتی به عنوان جزیی از سبک زندگی برای تفریح و لذت‌جویی و انگیزه منفی با هدف رهایی از بحران‌های روانی و اجتماعی از قبیل استرس، اضطراب و... از جمله مؤلفه‌های شیوع مواد صنعتی در جهان است. بر اساس اعلام نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، میزان کشفیات مواد روان‌گردان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۸۴ در کشور ۱۶ درصد افزایش داشته که از یک‌سو، بیانگر تلاش نهادهای انتظامی و از سوی دیگر، نشان از روند در حال رشد تقاضا و تغییر الگوی مصرف است.

■ استفاده از فناوری روز، مانند: اینترنت از سوی گروه‌های جرایم سازمان‌یافته به طوری که بالغ بر ۱۶۰۰ سایت نسبت به تبلیغات وسیع برای استفاده از مواد صنعتی مبادرت ورزیده و آن را چهارراه رسیدن به آرامش مطرح کرده‌اند که در رواج مصرف این گونه مواد در جوانان نقش بسزایی دارند.

▪ رقابت شدید در تجارت مواد روان‌گردان بسیار بالاست به گونه‌ای که میزان خرده‌فروشی در این گونه مواد و سودآوری غیرقانونی اقتصادی قابل توجه آن، سبب رونق چشم‌گیر معاملات این گونه مواد شده است؛ به طوری که سود ناشی از خرده‌فروشی معادل ۳۰۰۰ درصد است.

▪ سرعت روند تولید مواد صنعتی و شیمیایی که محدود به مناطق جغرافیایی مشخص، با آب و هوای خاص نیست و در هر کجای جهان امکان تولید آن در لابراتورها هست، سبب شده است، که شاهد تنوع و کثرت این گونه مواد در ۲۰۰۰ گونه مختلف باشیم.

کشورهای هلند، لهستان، بلژیک، آلمان و انگلستان بزرگ‌ترین تولیدکنندگان مواد صنعتی و شیمیایی در جهان هستند؛ البته کشور استرالیا بالاترین سطح سوء مصرف مواد اکستازی در جهان را دارا بوده است و در مصرف آمفتامین‌ها دومین کشور محسوب می‌شود.

ضرورت اقدامات فرهنگی برای پیشگیری و برای مصون‌سازی نوجوانان و جوانان از گرایش به مواد صنعتی و شیمیایی با عنایت به عوارض، پیامدها و تبعات سوء مصرف این مواد و ضرورت توسعه اقدامات فرهنگی برای واکسیناسیون اجتماعی نوجوان و جوانان برای پیشگیری از مصرف مواد روان‌گردان امری حیاتی است. بر این اساس، اقتضاء دارد که همه افراد جامعه، دستگاه‌های آموزشی و فرهنگی کشور و... برای سالم‌سازی جامعه‌مان بدون هیچ گونه وقفه، کتمان و سکوت گام‌های مؤثری برداریم، تا به امید پروردگار شاهد عدم گرایش جوانان و نوجوانان به پدیده مواد صنعتی و شیمیایی باشیم.

ضرورت و اهمیت پژوهش

غم‌انگیزترین تراژدی انسان معاصر و از جمله مسائل اجتماعی جهان امروز که سلامت میلیون‌ها انسان را به شدت تهدید می‌کند، اعتیاد به مواد مخدر است. امروزه، ازدیاد مصرف مواد مخدر و عوارض ناشی از آن، بشریت را به شدت زیر فشار قرار داده و هر روز تعداد قابل توجهی از جوانان و نوجوانان، قربانی این ماده شوم شده و به کام نیستی و تباهی کشیده می‌شوند. مشکل اعتیاد به عنوان یک پدیده مهلک و مخرب، که نتایجش می‌تواند اثرات بسیار سوئی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی داشته باشد در هر جامعه‌ای مطرح است و معمولاً گروهی که در برابر این پدیده خطرناک بیش از سایر گروه‌ها آسیب‌پذیر است، همان قشر جوان یک جامعه است. پدیده اعتیاد دارای پیامدهای ثانوی بسیاری است که هر کدام به تنهایی می‌تواند ضرورت بررسی این موضوع را توجیه کند. از هم‌پاشیدگی خانواده‌ها و طلاق، فرزندان بی‌سرپرست و آینده آنان، درگیر شدن نسل جوان با این مشکل، هدر رفتن منابع مالی و اقتصادی کشور، پر شدن زندان‌ها و افزایش سایر انحرافات، همگی پرداختن به موضوع مورد بحث را اجتناب‌ناپذیر می‌کند.

در این راستا، به نظر می‌رسد که لازم است هر چه بیشتر درباره انواع مواد مخدر (تریاک، هروئین و...) خصوصاً مواد مخدر جدید (کراک، کریستال و...) و راه‌های پیشگیری از مبتلا شدن به این مواد و شرح موقعیت‌های خطرناک (ترک منزل، وجود الگوهای مناسب خانوادگی و...) و حتی راه‌های درمان، پژوهش‌های پایه‌ای و اساسی انجام شود.

هدف‌های پژوهشی

با توجه به آنچه که گفته شد در روی‌آوری به مواد مخدر علل و عوامل زیادی دخیل هستند که در این میان، نقش برخی عوامل پررنگ‌تر و نقش برخی دیگر کم‌رنگ‌تر است، اما روی‌آوری به مصرف مواد مخدر جدید به عنوان یک الگوی نابهنجار رفتاری در بین مصرف‌کنندگان مواد مخدر قدیم و یا حتی کسانی که آنها را به عنوان اولین ماده‌ی مخدر تجربه می‌کنند علل و عوامل خاص خود را دارد. اینکه چرا عده‌ای از مصرف‌کنندگان مواد مخدر قدیم به مواد مخدر جدید گرایش پیدا می‌کنند در حالی که عده‌ای دیگر به همان مواد مخدر قدیمی بسنده می‌کنند، جای تأمل دارد که باید بررسی شود و شاید برای درک بهتر این موضوع نیاز باشد که به علل اولیه‌ی شروع مصرف مواد رجوع کنیم تا تفاوت افراد در روی‌آوری به مصرف مواد مخدر جدید را بهتر درک کنیم. از این رو، هدف این پژوهش شناسایی علل اولیه‌ی شروع مصرف مواد، سن شروع، نوع اولین ماده‌ی مخدر مصرفی و رابطه‌ی آنها با روی‌آوری به مواد مخدر جدید می‌باشد.

نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه‌ی مورد بررسی، کلیه‌ی مصرف‌کنندگان مواد مخدر در شهر کرمان هستند، اما از آنجا که بنا به شرایط خاصی که پدیده‌ی مصرف مواد و دیدی که جامعه نسبت به مصرف‌کنندگان دارد، امکان دسترسی به این افراد مشکل است؛ از این رو، نمونه‌ی مورد بررسی که شامل ۱۰۰ نفر بود، از مراکز زیر پوشش بهزیستی و به صورت در دسترس انتخاب شدند.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات

برای جمع‌آوری اطلاعات از مصرف‌کنندگان مواد، پرسشنامه‌ی محقق‌ساخته مورد استفاده قرار گرفت. پرسشنامه، در برگرفته‌ی پرسش‌هایی مربوط به اطلاعات جمعیت‌شناختی و دموگرافیک مانند: سن، جنسیت، میزان درآمد، سطح تحصیلات و.... و همچنین پرسش‌هایی مربوط به نوع مواد مصرفی، سن شروع، علل گرایش و نوع آشنایی با مواد و... بود.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱- وضعیت سنی مصرف‌کنندگان مورد پژوهش

درصد	فراوانی	سن (سال)
۸	۸	۱۶
۶	۶	۱۸
۶	۶	۱۹
۱۲	۱۲	۲۱
۶	۶	۲۲
۸	۸	۲۳
۱۰	۱۰	۲۴
۶	۶	۲۵
۵	۵	۲۹
۸	۸	۳۰
۵	۵	۳۵
۶	۶	۳۹
۵	۵	۴۷
۵	۵	۴۸
۴	۴	۴۹
۱۰۰	۱۰۰	کل

جدول ۲- توزیع جنسیتی مصرف‌کنندگان

درصد	فراوانی	جنسیت
۷۵	۷۵	مرد
۲۵	۲۵	زن
۱۰۰	۱۰۰	کل

جدول ۳- توزیع فراوانی اولین سن مصرف مواد

درصد	فراوانی	سن شروع
۳۸	۳۸	۱۴-۲۰
۲۳	۲۳	۲۱-۲۵
۲۰	۲۰	۲۶-۳۰
۱۹	۱۹	۳۱-۴۵
۱۰۰	۱۰۰	کل

جدول ۴- اولین ماده مصرفی در مصرف کنندگان مورد پژوهش

درصد	فراوانی	ماده مصرفی
۱۸	۱۸	حشیش
۱۱	۱۱	هروئین
۴۷	۴۷	تریاک
۱۲	۱۲	سیگاری
۱۲	۱۲	نامشخص
۱۰۰	۸۸	کل

جدول ۵- علت اولین مصرف در مصرف کنندگان مورد پژوهش

درصد	فراوانی	علت مصرف
۱۴	۱۴	کنجکاو
۹	۹	احساس تنهایی
۱۲	۱۲	آرامش
۱۰	۱۰	تعارف دوستان
۲۰	۲۰	تفریح و سرگرمی
۸	۸	فشارروحي
۱۵	۱۵	بیماری
۱۲	۱۲	مشکلات زندگی
۱۰۰	۱۰۰	جمع کل

جدول ۶- توزیع جدول توافقی متغیرها و وضعیت مصرف و همچنین نتایج حاصل از آزمون کای-اسکوئر

P	X ²	Df	کل	مصرف
---	----------------	----	----	------

				غیر مصرف کننده	مصرف کننده	متغیر	
			۳۸	۱۷	۲۱	۱۴-۲۰	سن
۰/۰۴	۸/۰۳۱		۲۳	۱۴	۹	۲۱-۲۵	
		۳	۲۰	۱۲	۸	۲۶-۳۰	
			۱۹	۱۶	۳	۳۱-۴۵	
			۱۰۰	۵۹	۵۱	کل	
			۱۸	۵	۱۳	حشیش	ماده
۰/۰۳	۹/۶۰۶	۳	۱۱	۴	۷	هرویین	
			۴۷	۲۵	۲۲	تریاک	
			۱۲	۳	۹	سیگاری	
			۸۸	۳۷	۵۱	کل	
			۳۴	۱۲	۲۲	کنجکاوای تفریح	علت
۰/۰۴	۷/۹۴۷	۳	۱۹	۱۰	۹	تنهایی، تعارف دوستان	
			۲۰	۷	۱۳	فشاررواحی	
			۲۷	۷	۲۰	بیماری، مشکلات زندگی	
			۱۰۰	۳۶	۶۴	کل	

با توجه به اطلاعات جدول ۶ در مورد ارتباط سن شروع مصرف مواد مخدر و مصرف مواد مخدر جدید مقدار $p < 0/05$ به دست آمده است. در مورد ارتباط نوع ماده اولیه مصرفی و مصرف مواد مخدر جدید نیز مقدار $p < 0/05$ به دست آمده است و بالاخره در مورد ارتباط بین علت اولیه روی آوری به مواد مخدر و گرایش به مواد مخدر جدید مقدار $p < 0/05$ است. بدین ترتیب، با توجه به نتایج پژوهش حاضر می توان گفت که گرایش به مصرف مواد مخدر جدید تحت تأثیر سن شروع مصرف مواد مخدر، علت اولیه مصرف و همچنین نوع ماده مصرفی اولیه قرار دارد. به نظر می رسد، هر چه سن شروع مصرف مواد مخدر پایین تر باشد، احتمال گرایش فرد به مصرف مواد مخدر جدید بیشتر است. نتایج پژوهش در این مورد با نتایج پژوهش همخوانی نسبی دارد. همچنین بر اساس نتایج پژوهش حاضر، نوع ماده مخدر سنتی مصرفی از سوی فرد تا حد زیادی می تواند احتمال گرایش وی به سمت مواد مخدر جدید را پیش بینی کند. علت اولیه ای که فرد برای استفاده از مواد مخدر دارد نیز تا حد زیادی می تواند پیش بینی کننده گرایش یا عدم گرایش فرد به سوی مواد مخدر جدید باشد.

نتیجه گیری

نتایج به دست آمده از پژوهش نشان دهنده این است که می‌توان بر اساس متغیرهای مورد پژوهش، مدلی برای پیش‌بینی و تبیین گرایش به سمت مواد مخدر جدید ارائه داد. بر این اساس، هر فرد در سنین پایین‌تر مواد مخدر را تجربه کرده باشد، احتمال ادامه و گرایش او به سمت مواد مخدر جدید بیشتر است. عامل تجربه مصرف مواد در سنین پایین می‌تواند به طور مستقیم تحت تأثیر مشکلات عاطفی، رفتاری و نگرش مثبت به مصرف مواد مخدر باشد. عامل نوجویی در سنین پایین می‌تواند به پیدایش یک نگرش مثبت به مواد مخدر و در مراحل بعدی نسبت به مواد مخدر صنعتی جدید انتقال پیدا کند و ادامه مصرف را تقویت کند.

با توجه به نتایج، به نظر می‌رسد که گرایش به سمت مواد مخدر جدید تحت سه عامل، یعنی سن شروع مصرف مواد مخدر، نوع ماده مصرفی سنتی اولیه و علت شروع اولیه مصرف باشد. در مورد اینکه آیا مشکلات عاطفی به ویژه در سنین نوجوانی و جوانی باعث نگرش مثبت آنان به مواد مخدر به عنوان یک راه‌حل کاهش‌دهنده و درمانی تصور شود، نتایج متفاوتی در ادبیات پژوهش به دست آمده است. نتایج پژوهش «شاملو و همکاران» نشان داده است که مشکلات عاطفی موجب ترغیب جوانان و نوجوانان به تجربه و مصرف مواد مخدر نمی‌شود. به بیان دیگر، مواد مخدر جدید و سنتی برای جوانان و نوجوانان به عنوان وسیله‌ای برای تقلیل مشکلات عاطفی و خوددرمانی نیست. آنچه که در این میان باید در نظر گرفت، سایر عوامل یا دلایلی مانند کنجکاوی، تعارف دوستان، تفریح و سرگرمی است. به نظر می‌رسد، زمانی که دلایل شروع مصرف مواد مخدر عواملی از این دست باشد، احتمال تداوم و انتقال از مواد مخدر سنتی به مواد مخدر صنعتی بیشتر باشد. همچنین وجود مشکلات عاطفی زمانی که در تعامل با نوجویی و کنجکاوی قرار می‌گیرد، می‌تواند به شروع و گرایش به مواد مخدر و پیشروی در مصرف آنها دامن بزند و تأثیر غیرمستقیم بسیاری بگذارد.

یافته‌های دیگر به دست آمده از این پژوهش نشان داد، معتادانی که در سنین پایین‌تر اقدام به مصرف مواد مخدر کرده‌اند بیشتر دلایل کنجکاوی، تفریح و بعد از آن دلایل عاطفی و روانی را ذکر کرده‌اند. این یافته مؤید گزارش سال ۱۹۹۴ شین است. در گزارش شین از میان صدها امریکایی که در پژوهشی آینده‌نگر به مدت ۲ سال ردیابی شدند، کسانی که قبلاً دلایل کنجکاوی، تفنن و یا کسانی که «درماندگی عاطفی» بیشتری را گزارش کرده بودند، بعدها به بالاترین مصرف مواد مخدر و تغییر در شیوه مصرف و تغییر در نوع ماده مصرفی روی آوردند.

سرانجام جمع‌بندی گلמן از گزارش‌های پژوهشی نشان می‌دهد که در تمام دنیا نسل‌هایی که بیشتر درگیر بحران‌های عاطفی و اجتماعی هستند، نسبت به آسیب‌های روان‌شناختی از جمله مواد مخدر حساس‌تر هستند. در جامعه در حال گذار ما که شاهد انواع نابسامانی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هستیم، ناامیدی نسبت به آینده، احساس ملال و افسردگی، خشم و خصومت فرو کوفته و سایر آسیب‌های روان‌شناختی، بسیاری از نوجوانان و جوانان را تهدید می‌کند که خود می‌تواند زمینه‌ساز جدی برای انواع آسیب‌های اجتماعی از جمله اعتیاد باشد. بنابراین، اتخاذ تدابیری برای جلوگیری از افزایش مؤلفه‌های فوق باید از راه‌کارهای ضروری پیشگیری از اعتیاد تلقی شود و مسئولان کشوری ستاد مبارزه با مواد مخدر باید بیش از پیش به ابعاد علمی کاهش تقاضا برای مصرف مواد اهمیت بدهند.

منابع

- آزاد، پیمان. (۱۳۸۲)، *اعتیاد*. تهران: انتشارات معاونت پیشگیری سازمان بهزیستی کشور.
- پورشهبازی، عباس و همکاران. (۱۳۸۴)، *روابط ساختاری عوامل روان‌شناختی خطرزا و حفاظت‌کننده از مصرف مواد مخدر در نوجوانان*. فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۹.
- رحیمی موقر، آفرین. (۱۳۸۰)، *روند سوء مصرف مواد در دهه‌های اخیر در ایران*.
- *اعتیاد در سوگیری نسبت به آن در دانشجویان*، ارائه شده در اولین کنگره انجمن روان‌شناسی ایران، دانشگاه علوم بهزیستی تهران.
- شمسی میمندی، منظومه؛ ضیال‌الدینی، حسن و شریفی یزدی، علیرضا. (۱۳۸۴)، *عوامل مؤثر در گرایش به مواد مخدر از دیدگاه دانش‌آموزان دبیرستانی کرمان*. مرکز تحقیقات علوم اعصاب کرمان.
- مجاهد، عزیزاله و بخشانی، نورمحمد. (۱۳۸۴)، *شیوع مصرف سیگار و مواد مخدر در دانش‌آموزان دبیرستانی زاهدان*. طبیب شرق بهار.
- زارع زاده، علیرضا و همکاران. (۱۳۸۰)، *بررسی اپیدمیولوژیک سوء مصرف مواد اعتیادآور بین دانش‌آموزان سال آخر دبیرستان و پیش‌دانشگاهی شهر کرمان*، پایان‌نامه دانشگاه علوم پزشکی کرمان، دانشکده پزشکی.
- نزرانی، فریبا. (۱۳۸۵)، *طرح جامع پیشگیری از مصرف مواد در دانشگاه‌ها*.
- سلطان نژاد، داوود و همکاران. (۱۳۷۹)، *بررسی توزیع فراوانی مصرف مواد مخدر در مراجعه‌کنندگان به مراکز آموزشی درمانی وابسته به دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، پایان‌نامه دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان.
- صالح صدق پور، بهرام. (۱۳۸۱)، *بررسی علل گرایش به مواد مخدر در نیروهای مسلح و ارائه راهکارهای اجرایی و اصولی برای پیشگیری از وقوع آن*، وزارت دفاع، سازمان قضایی نیروهای مسلح.
- طارمیان، فرهاد. (۱۳۸۵)، *سوء مصرف توأم‌اً دول، شیشه، کریستال و قرص‌های ریتالین*.
- علی احمدی، امید. (۱۳۸۰)، *مطالعه چگونگی و تغییرات جرائم و مجرمین در استان کرمان*، استانداری کرمان، روزان گرافیک، جلد پنجم.
- نصری، محمد. (۱۳۷۹)، *بررسی شیوع اعتیاد به مواد مخدر و عوامل مؤثر در ایجاد آن در ۲۳۴۹ مراجعه‌کننده به کلینک تندرستی*، پایان‌نامه دانشگاه علوم پزشکی کرمان، دانشکده پزشکی.
- محمدخانی، شهرام. (۱۳۸۱)، *پیشگیری از مصرف الکل، سیگار و سایر مواد*، فصلنامه پیام مشاور، سال چهارم شماره ۷.